

Аннотация

Данная статья посвящена проблеме психологизма в литературе. Было определено понятие “психологизм”. Рассмотрено историю развития психологизма и различные средства психологического изображения.

Ключевые слова: психологизм, З. Фрейд, внутренний мир.

Анотація

Стаття присвячена проблемі психологізму в літературі. Було визначено поняття “психологізм”. Розглянуто історію розвитку психологізму і різні засоби психологічного зображення.

Ключові слова: психологізм, З. Фрейд, внутрішній світ.

Summary

This article is devoted to the problem of psychologism in literature. There have been defined the notion “psychologism”. The history of the development of psychologism and different means of psychological depicting have been considered.

Keywords: psychologism, Z. Frode, the inner world.

УДК 821.161.2–312.9

Каменська І.В.,
кандидат філологічних наук,
Сумський державний педагогічний
університет ім. А.С.Макаренка

ХУДОЖНІЙ СВІТ ФАНТАЗІЇ ДИТИНИ Й МИТЦЯ В РОМАНІ У. САМЧУКА “ВОЛИНЬ” (“КУДИ ТЕЧЕ ТА РІЧКА”) ТА КІНОПОВІСТІ О. ДОВЖЕНКА “ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА”

Роман У. Самчука “Волинь” та кіноповість О. Довженка “Зачарована Десна” – твори, що акумулювали в собі багатовіковий досвід української родини, яка з покоління в покоління прищеплювала дітям звичку трудитися, виховувала шанобливе ставлення до старших, такт і порядність. Ці твори позначені автобіографізмом, у них художньо-філософськи осмислюються “чинники, які створювали й визначали смак, тонкість сприймання” [1, 462].

Як “Волинь”, так і “Зачарована Десна” адресувалися українцям як свого роду застереження не цуратися свого коріння, бо у “відщепенця”, за О. Довженком, “висихає і сліпне уява” і людина така “безбарвна” [3, 51]. Окрім того, виховуючи своїх синів чи доньок не на традиціях свого народу, вона (людина) порушує “вічний святий закон, залізну логіку та пристрасну величну красу” [3, 51].

Роман “Волинь” У. Самчук писав протягом 1932–1937 років, перебуваючи за межами України, тому й мав змогу показати еволюцію героя (Володька) від малороса до національно свідомого українця, а О. Довженко в “Зачарованій Десні” (1955 – рік виходу кіноповісті) дозволить собі лише натяк (проте промовистий) на втрату українцями своєї ідентичності. “Прості ми люди ... Хахли ... колись козаки, кажуть, були, а зараз тільки званіє зосталось” [1, 50], – пояснить батько синові.

“Зачаровану Десну” Р. Корогодський назвав “еміграцією в дитинство”, проте, відзначив дослідник, “<...> втеча в себе виявилася напрочуд плідною” [2, 316], бо “ніхто з діючих у підсоветському післявоєнному режимі українських письменників не створив подібної прози” [2, 316].

З часу, коли творча спадщина У. Самчука посіла гідне місце в літературному процесі ХХ ст., його роман “Волинь” став об’єктом дослідження в площині різних проблемних ракурсів цілої плеяди літературознавців. Зокрема, ґрунтовні спостереження над “волинською сагою” містять праці Р. Гром’яка, С. Пінчука, Я. Поліщука, М. Ткачука, В. Шевчука та ін.

Кіноповість О. Довженка “Зачарована Десна” в українському літературознавстві довгий час розглядалася як твір про “чари дитинства”, поза увагою залишався глибокий філософський підтекст. Осмислити довженківський задум про написання книжки, яка б “*приносила утіху, відпочинок, добру пораду і розуміння життя*” [1, 404], допоможуть праці останніх років. Насамперед, це: Р. Корогодський “Довженко в полоні” (К., 2000); В. Марочко “Зачарований Десною. Історичний портрет Олександра Довженка” (К., 2006); “Олександр Довженко вчора і сьогодні. Образ дисидента”, упоряд. Є. Сверстюк (Луцьк, 2007) та ін.

Завдання статті:

1) з’ясувати, як У. Самчук та О. Довженко художньо-філософськи осмислюють світ фантазії дитини;

2) простежити й узагальнити трактування письменниками уяви як здатності людини творчо мислити та як природного чинника таланту митця.

Здатність дитини спостерігати, уявляти, окрім того, що має спадкову властивість, формується під впливом батьків, середовища, у якому вона перебуває, і природи. У. Самчук, описуючи перші уроки пізнання Володьком грамоти, відзначає, що хлопчик на кожну літеру шукав порівняння: “*То як кроківка з низькою бантою. То гачок ... На деякі не міг видумати порівняння, але щось вони все-таки йому нагадували. В, наприклад, чомусь нагадувало йому Мотрю Нестериху <...>*” [3, 100].

О. Довженко фантазію митця вважав важливим чинником таланту. У “Зачарованій Десні”, склавши гімн “святості босоногого дитинства”, він філософськи осмислює природжену рису Сашка спостерігати й аналізувати: “*Неспокій, рух і боротьбу я бачив скрізь – в дубовій, вербовій корі, в старих пеньках, у дуплах, в болотній воді, на поколупаних стінах. На чому б не спинилося моє око, скрізь і завжди я бачу щось подібне до людей, коней, вовків, гадюк, святих ... Все жило в моїх очах двоїтим життям. Все кликало на порівняння <...>*” [1, 30–31].

У. Самчук і О. Довженко як гідні сини своїх батьків і свого народу, усвідомлюючи своє покликання в умовах бездержавності, будили приспану у віках генетичну пам’ять, бо, за К.Г. Юнгом, “<...> суть твору мистецтва полягає <...> в тому, що вона піднімається високо над особистим” [7, 104] і такий твір “означає для поета насправді більше, ніж його особисту долю, хай там свідомий він цього чи ні” [7, 106]. Письменники були свідомі, що, повідавши про своє дитинство, вони

художньо-аналітично узагальнили витоки становлення митця, для якого минуле, сучасне й майбутнє перебувають у нерозривному зв'язку, крім того, читача вони поміщають у стан, у якому він насолоджується своїми фантазіями “без жодного закиду та сорому” [5, 90].

Схожість багатьох епізодів аналізованих творів свідчить про традиції української родини, які ще в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. були непорушними. У Самчук та О. Довженко на почесний п'єдестал підносять батька. Як для Володька, так і для Сашка великою радістю і втіхою були хвилини спілкування з ним. У сім'ї Довбенків це, як правило, траплялося вже перед сном, бо вдень батько постійно в праці. Розповідь Матвія про теплі краї, про моря розбурхує уяву хлопця: він цікавиться, чи несе колібрі яйця, чи не поїдять людей ужі та слони, розпитує про Київ, Дніпро, Росію, та коли втомлений важкою працею батько припиняє розмову, бо треба спати, “Володькова уява буяє”: *“І думка знов вертається до чародійних гарячих країн, де живуть величезні слони і крихітні колібрі ... Де рикають люті леви ...”* [3, 50]. Далі він починає фантазувати, виходячи з реалій свого життя, подумки переноситься на берег річки, обсаженої вербами, де водяться раки і куди прилітають чорногузи. Цього йому вистачає, щоб почувати себе щасливим і всім задоволеним царком. І ось фантазія Володька переходить у кульмінаційний момент: відчув *“на своїй нозі щось холодне ... Глянув – уж!”* Розплющивши очі, потрапляє в реальність – він у постелі. І тут чуємо голос письменника, який мрії й вигадки Володька тлумачить як невтомну щоденну працю: *“Його життя – життя комашки, що будує собі щось, не знаючи для чого і для кого”* [3, 51].

Щось подібне сталося і з Довженковим Сашком, коли вони з батьком ставили перемети на Десні. Хлопчик, пливучи в човні, спостерігає за навколишньою природою і сприймає її як живу істоту. *“Скинься, риба, – думаю, – скидається риба. Гляну на небо: “Зірко, покотися, – котиться...” Я до трав: “Дайте голос, трави”, – гукають перепілки <...>. “Явися на березі, лев”, – появляється лев”* [1, 53].

Тут доречно згадати З. Фрейда, який у статті “Поет і фантазування” відзначає, що сліди художньої творчості можна відшукати у дітей ще в ранньому віці, а письменник *“робить те саме, що й дитина, яка грається, він витворює світ фантазії”* [5, 85]. Саме Довженків світ фантазії не давав спокою тим, хто з мистецтва зробив щось статично-малопривабливе. У “Зачарованій Десні” митець з гіркою іронією згадує тих, хто отруював йому життя, тримав у полоні постулатів соцреалізму: *“Вони (редактори – І. К.) живуть навколо мене скрізь. Один за лівим вухом ззаду, другий під правою рукою, третій за столом, четвертий в ліжку – для нічних редакцій <...>. Їх мета – щоб я писав або так, як усі, або трохи краще чи трохи гірше від усіх інших”* [1, 54]. Тому й довелося для вартових цензури давати пояснення, що колись йому, маленькому хлопчикові, хотілося, щоб скрізь водилися леви, проте, *“лева можна було й не побачити, якщо це навіть взагалі не фантазія”* [1, 55].

Світ фантазування Володька і Сашка невіддільний від світу фантазії митців, які філософськи осмислюють витоки свого таланту, плинність часу й людського життя. Дійсно, “у душі героя (Володька чи Сашка) перебуває сам письменник”

[5, 89], який намагається “усвідомити свою природу на ранній досвітній зорі” [1, 16].

Візія дитинства породжувала в письменників картини дитячих вражень, а “<...> всередині твору мистецтва візія означає глибше і сильніше переживання, ніж людське чуття” [7, 99]. У талановитих митців переживання втілювалися в мальовничі картини, які асоціюються з творами живопису. “Ах, скільки тут квітів – чорнобривців диких, та ромашок, та дзвіночків, та папороті ... Як тут свіжо та зелено” [3, 211], – У. Самчук, або “<...> огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте. Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля” [1, 16], – О. Довженко.

У “Зачарованій Десні”, жанр якої вимагав динаміки й руху, окремі епізоди з дитячих літ Сашка нагадують кадри з кінофільму: “Я пливу за водою, і світ пливе наді мною, плывуть хмари весняні – весело змагаються в небі, попід хмарами лине перелітне птаство – качки, чайки, журавлі. Летять чорногузи, як чоловіки у сні. І плав пливе. Пропливають лози, верби, в’язи, тополі у воді, зелені острови” [1, 31].

Володько й Сашко росли допитливими й спостережливими. Пізнаючи довкілля й самі того не відаючи, формували свої естетичні смаки й уподобання. Володько дивується, чому його ровесники не вірять, що можна себе уявити лицарем, шукачем скарбів, що в лісі між сімома дубами можна знайти сплячу царівну і навіть хату відьми на курячих ніжках. Зливи й громи нарobili під час жнив багато шкоди, проте Володькові і його братам вони принесли радість і задоволення: “Як приємно, коли <...> на твоєму власному подвір’ї стоять цілі озера <...> як чудово, коли ціла природа втихомирюється, а в городі на розквітлому маку стоять і переливно горять величезні краплини прозорої води. А які після того ранки, яка соковитість і яка духмяна яскравість” [3, 168].

В унісон до цієї мальовничої пейзажної замальовки, від якої віє свіжістю і літньою прохолодою, звучить монолог Сашка із “Зачарованої Десни”: “Приємно бродити по теплих калюжах після грому й дощу <...>. Приємно, коли весною вода заливає хату й сіни і всі бродять по воді” [1, 29].

Явища природи діти сприймали як щось таємниче, але разом з тим для них зрозуміле. О. Довженко зазначає, що Сашко любив грім з дощем і вітром за “подарунки в саду”, бо в падінні яблук відчувалися “якась тайна, і сум, і вічна неухильність закону” [1, 29].

Змалечку Володько і Сашко усвідомлювали, що людина не вічна, смерть сприймали як відхід у потойбічний світ. Вони не раз були свідками, як рідні й близькі оплакують небіжчика, тому в години розпачу, відчуваючи себе ображеними, в уяві створювали картини своєї смерті. Так, Володько, отримавши прочухана від матері, поліз на горище, де йому на самоті добре мріялось, і почав фантазувати: якщо так трапиться, що його, невинного, мати “намоченим путем виб’ють”, він почне хворіти. Подумки нехтує маминою турботою (не їсть булки з солодким молоком, цукерків, йому байдуже навіть до нового “кашкета зо зіздкою”). Але тут потік уяви набирає діаметрально протилежного напрямку. Ні! Він не вмере, бо йому ж так хочеться побачити царевого сина, який, на переконання матері, народився в той

день, що й Володько. Уява сягає апогею: він зустрічається з царевим сином, той купує йому багато різних речей, в тому числі й “довгождані чобітки”, і дає грошей. І ось в думки хлопця вторгається реальний світ: його ображали, але він добрий – купить батькові добрі чоботи, матері – “теплі на зиму виступці”, щоб ноги не мерзли. Але тут, як у “Зачарованій Десні” прабаба обриває фантазування Сашка про втрату ним святості, так мати, покликавши Володька обідати, зупинила мрії свого сина, які, “ніби тінь, злиняли і розвіялись”. Хлопцем це сприймається як належне: слово матері, як і батька, для нього – закон.

Довженків Сашко, не знаючи, куди подітися після вчиненої ним шкоди та прабабиних прокльонів, які письменник називає молитвами і творчістю “її палкої, темної, престарілої душі” [1, 21], ховаючись у малині, теж мріє про смерть: “Хай тоді шукають, хай плачуть наді мною, приплакують, хай жаліють, який я був хлопчик, свята душечка. Хай потім понесуть мене до ями, а я коло ями як оживу, та як схоплюсь ...” [1, 22].

У “Зачарованій Десні” головний герой виступає у двох іпостасях – малий Сашко і письменник О. Довженко, який з позицій пережитого оцінює досвід поколінь, що так по-варварськи нищився новітніми вандалами. З гіркотою в душі і з болем у серці за рік до смерті, яку сам і передбачив, письменник у кіноповісті зізнається: “Я художник <...> і уява завжди складала мою радість і моє прокляття” [1, 44].

За К.Г. Юнгом, твір, зміст якого “походить з царини людського досвіду, душевного підґрунтя найсильніших переживань” [7, 96], називається психологічним. Такими є і “Волинь” (“Куди тече та річка”), і “Зачарована Десна”, бо пережите письменниками в дитинстві було підняте з буденності до висот їхнього переживання [7, 96]. Психологія внутрішнього світу Володька і Сашка передана настільки майстерно, що читач мимоволі стає якщо не учасником, то свідком зображуваного.

Володькова й Сашкова фантазії живилися потребою пізнання довкілля. І цей процес, переконують письменники, був їхньою постійною як фізичною, так і розумовою працею. Так, Володько вирушає, хай хоч і в недалеку, подорож, бо йому якнайшвидше треба знайти відповідь на запитання: “<...> куди ж насправді все то пливе? Та вода? Та ціла річка?” [3, 9]. Його уява ні на мить не відпочиває навіть під час такої нелегкої й відповідальної як для нього роботи – пасти худобу: уявляє себе Іваном Царевичем, що свою царівну за горами та лісами шукає. Автор у вуста Володька, з яким він в окремих епізодах виступає як єдине ціле, вкладає слова, що свідчать про невгамовну натуру хлопця і його постійний потяг до пізнання: “Дійсно, величний і хороший той світ! І безліч в ньому незнаного та чарівного” [3, 92].

Сашко на косовиці не лише отримує естетичну насолоду від побаченого (“Вбігаю в ліс – гриби. У лози – ожина. В кущі – горіхи. В озері воду скаламучу – риба” [1, 46]), а із задоволенням долучається до праці (носить дрова до куреня, розводить вогонь, чистить картоплю, збирає ягоди, гребе сіно).

Хлопчикам здавалося, що вони розуміють мову річок, пташок, коней. Вони були свідками, а то й учасниками подій, що відбувалися в сім'ї і поза її межами, переймалися проблемами батьків, училися в них, набуваючи досвіду. Наслідуючи

старших, часто опинялися в ситуаціях “дорослішання”, проте й тоді той чи інший учинок був позначений впливом їхньої бурхливої уяви. Коли в сім’ї Довбенків зайшла розмова про те, як важко добувати гроші, Володько з дитячою безпосередністю втішав матір: “Я піду <...> на Різдво колядувати. До мельника, до побережника. А на третій рік піду до школи. Виросту, буду вчитися і зароблю грошей ...” [3, 44].

Довженків Сашко для “поновлення святості” (після повисмикуваної моркви, бо, як виявилось, велика гичка на ній не є ознакою стиглості) вирішує творити добрі справи: не їстиме скромного весь тиждень, ходитиме до церкви, подаватиме діду воду, шануватиме великих людей, бо за останнє “*прощається багато всіляких гріхів на тім світі*” [1, 26]. І Сашко творить свого роду ритуал: у старій товстій шапці, у якій кішка виводила кошенят, виходить на вулицю шукати людину для пошани. Шапку він знімає і каже “здрастуйте” перед тим, кого поважав і дід, і батько.

Досить своєрідно гріховність Володька трактує У. Самчук. Хлопець на сповіді згадав свої, як йому видалось, негідні вчинки, проте, переживаючи велике душевне потрясіння, не сказав священику, що грішив, бо “*якийсь інший (внутрішній – І. К.) голос*” заперечив його гріховність. Той голос – це сам автор, якому так не хотілося свого семирічного улюбленця-мрійника зараховувати до категорії грішників.

У. Самчук та О. Довженко в аналізованих творах не оминули проблему зародження в дитини початків планетарного мислення, без чого не може реалізуватися природжений талант. Володька турбує, чому на ставку зникли лебеді і чому зміліла річка. Він так переймається цим, що вирішує надивитися на воду, “*бо хто знає, чи не втече вона одного разу зовсім у безвість*” [3, 10].

Довженків Сашко теж уболіває, що Десна висохне, рибу виловлять, “*світ споганіє і не буде вже сінокосу тоді, ні риби*” [1, 49]. Отже, письменники, осмислюючи дитинство як вічно освіжаючу субстанцію [4, 516], переконують, що талант живиться творчою уявою і багатою фантазією. Крім того, вони усвідомлювали, що він (талант) дається зверху, Творцем світобудови. У. Самчук писав: “Бог вложив у мої руки перо. Хай буде дозволено мені використати його для доброго, для потрібного” [6, 499]. Йому це вдалося одночасно з вірою, що його талант послужить Україні – державі. О. Довженкові “не вдалося реалізувати призначення Неба” [2, 185], але те, що він зумів зробити в умовах панівної ідеології, яка нищила все українське в зародку, є свідченням не лише його таланту, а й геніальності, бо він один спромігся “на прорив у сферу поетично-метафоричного витлумачення сучасності” [2, 273].

Аналізуючи досвід дитинства, митці переконують, що паростки їхньої художньої творчості зароджувалися в родинах, де існували неписані закони гідності, честі й працелюбства, серед розкішної природи, яка була прасовною уяви, пізнання світу й усвідомлення себе “частиною великого, видимого космосу, буття” [4, 523].

Література

1. Довженко О. Зачарована Десна ; Україна в огні ; Щоденник / О. Довженко. – К. : Веселка, 1995. – 576 с.

2. Корогодський Р. Довженко в полоні / Р. Корогодський. – К. : Гелікон, 2000. – 352 с.
3. Самчук У. Волинь : роман : у 3 ч. / У. Самчук. – К. : Дніпро, 1993. – Т. 1. – 574 с.
4. Самчук У. На білому коні : розділ із книги “Споминів і вражень” / У. Самчук // Українське слово : хрестоматія з української літератури та літературної критики ХХ ст. : у 3 кн. / [упоряд. В. Яременко, Є. Федорченко]. – К. : Рось, 1994. – Кн. 2. – С. 514–533.
5. Фройд З. Поет і фантазування / З. Фройд // Слово, знак, дискурс : антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. М. Зубрицької]. – Львів : Літопис, 1996. – С. 85–90.
6. Костюк Г. Образотворець “времни лютого” / Г. Костюк // Українське слово : хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. : у 3 кн. / [упоряд. В. Яременко, Є. Федорченко]. – К. : Рось, 1994. – Кн. 2. – С. 499–514.
7. Юнг К. Г. Психологія та поезія / К. Г. Юнг // Слово, знак, дискурс : антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. М. Зубрицької]. – Львів : Літопис, 1996. – С. 93–108.

Анотація

У статті аналізується світ фантазії дитини й письменника крізь призму художньо-філософського осмислення цієї проблеми В. Самчуком и А. Довженко. Увага зосереджена на трактовці письменниками уяви як природнього фактору таланту письменника, а також на обґрунтуванні ними концепції про зародження задатків художньої творчості ще в ранньому віці.

Ключові слова: уява, фантазія, художня творчість, враження, талант.

Аннотация

В статье анализируется мир фантазии ребенка и писателя через призму художественно-философского осмысления этой проблемы В. Самчуком и А. Довженко. Внимание сосредоточено на трактовке писателями воображения как естественного фактора таланта писателя, а также на обосновании ими концепции о зарождении задатков художественного творчества еще в раннем возрасте.

Ключевые слова: воображение, фантазия, художественное творчество, впечатление, талант.

Summary

The article is devoted to the analysis of the world of fantasy of a child and an artist in the light of artistic and philosophical comprehension of this problem by U. Samchuk and O. Dovzhenko. Attention is focused on the writers' interpretation as a natural factor of the artist talent and also on his substantiation of the conception of the origin of the beginnings of artistic creation in the early age.

Keywords: imagination, fantasy, artistic creation, impression, talent.

УДК 821.161.2–5 Баранович.09

Матушек О.Ю.,
кандидат філологічних наук,
Харківський національний
університет імені В. Каразіна

ПРОПОВІДНИК В УКРАЇНСЬКОМУ БАРОКО

Образ автора у середньовічній літературі вивчався Д. Лихачовим (“жанр визначає собою образ автора”), О. Конявською (авторська самосвідомість,